

Summary

The article deals with the clarification of the sources of *ποίησις* and *ποιητικὴ τέχνη*. The source of *ποίησις* is connected with the initial harmony of the God and creation. *ποιητικὴ τέχνη* reveals the essence of the later tragic epoch. Man's opposition to the God produces distinctive for the tragic epoch conflicts.

Keywords: *ποίησις*, *ποιητικὴ τέχνη*, harmony, tragic epoch.

УДК 821.161.2–1.09

Белінська І.Д.,

викладач,

Тернопільський національний економічний університет

МОРСЬКА СТИХІЯ В ЛІРИЦІ Ф. ТЮТЧЕВА

Попри величезну кількість розвідок у сфері поезії Тютчева існує нагальна потреба прояснити деякі моменти мікрокосмосу його поезії – і навіть не тому, що певні аспекти не приваблювали уваги дослідників, а в силу заплутаності та суперечливості їхніх оцінок.

Звичайно, сьогодні Тютчев відомий нам насамперед як тонкий пейзажний лірик. Це одразу ж було відмічено ще його сучасниками: І. Тургенев писав, що “відчуття природи у ньому надзвичайно тонке, живе та вірне” [22, 57], а Н. Некрасов головну силу його віршів бачив у “живому, граціозному, пластично вірному зображенні природи” [22, 53].

Проте навіть у такому, здавалося б, вздовж і впоперек вивченому питанні, як ставлення Тютчева до природи, й по сьогодні серед дослідників немає єдиної точки зору. Так, характер спілкування поета з природою одними науковцями уподібнюється діалогу, в якому репліки партнерів можуть як звучати в унісон, так і створювати драматичні неспівпадиння [2, 63]. Інші дослідники як одну з провідних особливостей поета відмічають “ідею тотожності між людиною та природою” [19, 236] або й “цілісне розчинення” у природі [4, 485]. Водночас у науковій літературі можна зустріти думки, що людина у Тютчева не лише не може внести в природу гармонію, але навіть антагоністична тій гармонії, яку природа має незалежно від людини (навіть всупереч їй), і тому людина у Тютчева лише пильно вдивляється у природу, залишаючись глядачем, а не учасником [10, 62–63]; ліричний герой займає “позицію споглядальника природи”, “взаємовідносинам людини з природою притаманна подвійність: злиття та розлад змінюють одне одного” [13, 16–32]; Тютчев руйнує межу між людиною та природою, “включаючи людину в загальну систему явищ природи” [7, 446]. Можливо, подібна антагоністичність оцінок зумовлена непростим сприйняттям романтиками самої ідеї гармонії. П. Толстогузов відмічає обертальність цих опозицій, коли гармонія в будь-який момент може виявитися дисонансом, а поруч з піфагорійською трактовкою гармонії у Тютчева виявляється і “порядок в безладді”, “у стихійних суперечках” [23, 269].

Усе це залишає актуальним питання про вивчення пейзажної лірики поета і створює ґрунт для виникнення нових концепцій. З останніх узагальнюючих

досліджень на дану тему можна назвати дисертацію Н. Абузової, яка, поруч із традиційними типами пейзажів, наприклад, виокремлює у творчості Тютчева такі специфічні види, як гіпотетичний та міфологічний пейзажі [1]. Ще одна важлива для нас робота – дисертація І. Ширшової, один з розділів якої – “Софіологія природи в ліриці Тютчева” – розвиває ідеї про софійність світогляду поета, що корениться насамперед у давньогрецьких філософських концепціях і в Біблії; тут проаналізовано і прояви софійності у пейзажній ліриці поета [27, 25–63]. Згадана різноманітність оцінок навіть у сфері лірики природи викликана самою суперечливістю творчості поета – він об'єднує несумісні речі. І. Коневскою характеризував світогляд Тютчева як подвійну систему, і тому “таємне буття чується на різні лади” [14, 215]. Ця думка підтримується багатьма сучасними дослідниками. Вірно зазначає М. Скатов: “У поезії Тютчева йде безперервна суперечка точок зору, що не зупиняються перед жодними перешкодами: ствердження та спростування духовності природи, ствердження та спростування особистості, ствердження та спростування бога” [21, 117]. Л. Озеров, говорячи про “міфи Тютчева”, відмічає наявність тут двійників-антиподів – День та Ніч, Сон та Смерть, Вогонь та Дим тощо [18, 75]. Д. Благой відзначає різкі протиріччя, притаманні як особистості, так і світогляду Тютчева [7, 426]. Л. Біншток твердить навіть про “багатосуб'єктність” лірики Тютчева, наявність у ній різних “суб'єктних форм” авторської свідомості (власне автор; суб'єкт свідомості “ми”, тобто загальна сучасна свідомість; оповідач; ліричний герой), які можуть вступати у суперечки або й конфлікти [6, 125–127].

Усі також згодні, що природа у художньому світі Тютчева завжди тісно пов'язана з філософською складовою його поетичного світогляду. Ю. Тинянов характеризує природу у Тютчева як “дидактичну” та “алегоричну”, що “завжди примушує за образами природи шукати інший ряд” [25, 207].

У рамках теми заявленої конференції ми зупинимось на мариністичних образах в ліриці поета. І хоча мариністичний аспект не є домінуючим у корпусі віршів Тютчева, проте деякі вірші, в яких зображені морські образи (“Конь морской”, “Как океан объемлет шар земной ...”, “Море и утес”, (“Ты, волна моя морская ...”, “Как хорошо ты, о море ночное ...” (“Волна и дума”, “Смотри, как на речном просторе ...”), заслуговують на більш детальне вивчення.

Літературознавчий словник-довідник трактує маринізм як: “морську тематику в художній літературі, позначеною не тільки естетичним переживанням морських краєвидів та життя моряків, а й часто поривом у “незвіданий простір, жагою відкриття нового” (виділено нами) [14, 444].

Вірш “Конь морской” (1830) демонструє нам характерний для Тютчева прийом, який Н. Берковский називає “безкінечним обміном образу на образ, необмеженою можливістю підстановок та перетворень” [5, 167]. Дійсно, вірш спочатку ніби зображує образ реального коня, і лише останніми рядками підтверджує свою назву:

*О рьяный конь, о конь морской,
С бледно-зеленой гривой,
То смиренный, ласково-ручной,
То бешено-игривый! <...>
Люблю тебя, когда стремглав,
В своей надменной силе,*

*Густую гриву растрепав
И весь в пару и мыле,
К брегам направив бурный бег,
С веселым ржаньем мчишься,
Копыта кинешь в звонкий брег
И – в брызги разлетишься!.. [23, I, 30].*

У вірші проявляє себе одна з типових характеристик поетики Тютчева, що є наочним виразом його філософських поглядів – пристрасть до здвоєних, об'єднаних дефісом визначень. Вони демонструють тяжіння поета до бачення предмета водночас у двох вимірах: людському та природному [20, 240].

Стихія води – вільна й неприборкана – присутня і у вірші “Как океан объемлет шар земной ...” (1830).

*Как океан объемлет шар земной,
Земная жизнь кругом объята снами;
Настанет ночь – и звучными волнами
Стихия бьет о берег свой [23, I, 29].*

Голос моря звучить не менш категорично й владно, ніж голос небесних сфер – начебто слова надано другому великому олімпійцеві – Посейдону, брату Зевса:

*То глас ее: он нудит нас и просит...
Уж в пристани волшебный ожил челн;
Прилив растет и быстро нас уносит
В неизмеримость темных волн.*

*Небесный свод, горящий славой звездной
Таинственно глядит из глубины, –
И мы плывем, пылающею бездной
Со всех сторон окружены [23, I, 29].*

Небо й Море являють собою величний диптих, в якому людина виступає малою й безпорадною, іграшкою титанічних стихій. Тут наявні, за влучним виразом Л. Владимирової, “дві безмежності: людського “я” та природи, світу, Всесвіту” [9, 10], а І. Вахрос твердить про “принцип космізації людини” у даному вірші [8, 56]. І до цього антично- (класицистично-) язичницького космосу включається, звичайно, і Земля з її вічною круговертю життя й смерті, вічного оновлення.

У картинах морського пейзажу виразно проступає й другий, філософсько-символічний план. Р. Магіна відзначає важливість даного твору для розуміння філософської концепції поета: “Загальний його філософський смисл – людина у Всесвіті – закодовано та розкривається лише через романтичну символіку. Сон – це якийсь таємничий і прекрасний стан людини, що долучає її до стихійних сил природи, це чарівне плавання; берег, пристань – це звичайне життя <...>” [17, 56–57].

Художня опозиція морських хвиль і скелі може буди побудована як апофеоз не води, а твердого каменю, як у вірші “Море и утес” (1848):

*Но о камень неизменный
Бурный натиск преломив,
Вал отбрызнул сокрушенный,
И клубится мутной пеной
Обессиленный порыв ... [23, I, 103–104].*

У цьому вірші спостерігається ще одна характерна особливість ліричного сюжету пізнього Тютчева: він бере в якості композиційного point, по-перше, момент

не повсякденний, а “вершинний” (акрї); по-друге, цей вершинний момент є, по суті, поетичною кульмінацією твору, начебто передуючи якомусь катарсичному стану, що, проте, в художньому просторі твору так і не настає. У даному вірші це очікування кінця бурі:

*Стой же ты, утес могучий!
Обожди лишь час, другой –
Надоест волне гремячей*

*Воевать с твоей пятой ...
Утомясь потехой злою,
Присмиреев вновь она –*

*И без вою, и без бою
Под гигантскою пятою
Вновь уляжется волна ... [23, I, 104].*

Безумовно, йдеться тут не просто про стійкість скелі як такої: “олюднення” природи полягає в тому, що поет підносить волю, твердість та стійкість як такі, вкладаючи у пейзажний образ зміст людський, етичний. Б. Іванюк відзначає, що цей “вірш може мати цілий набір інтерпретацій: шум життя – стоїчне його приймання, шаленство натовпу – мудра самота поета, піна новацій – розум традиції, тимчасове – вічне тощо” [12, 116]. При цьому дослідник підкреслює оригінальність використання Тютчевим антитези, яка у поета часто виступає одним із компонентів символу – і внутрішня суперечливість явищ тут не абсолютизується, а стає основою для їхнього зближення [12, 123]. Подібне зближення-відштовхування взагалі притаманне віршам Тютчева.

Водночас Тютчев любить робити певні змістові рокировки – в іншому вірші він ототожнює з людською душею, її вічним неспокоєм, вічним пошуком, вже романтично-бурхливу стихію моря, втілення свободи й руху (“Ты, волна моя морская ...”, 1852):

*Не кольцо, как дар заветный,
В зыбь твою я опустил,
И не камень самоцветный
Я в тебе похоронил.*

*Нет – в минуту роковую,
Тайной прелестью влеком
Душу, душу я живую
Схоронил на дне твоим [23, I, 149].*

Це повториться і у пізньому вірші “Как хорошо ты, о море ночное ...” (1865), якому декларовано вірність поета “духу моря”:

*В этом волнении, в этом сиянье,
Весь, как во сне, я потерян стою –
О, как охотно бы в их обаянье
Всю потопил бы я душу свою ... [23, I, 195].*

Утім, ці перемини мало що вартують – поет знає ціну й дії, й пасивності, песимістично, майже з буддійським квієтизмом, змальовуючи череду й зміну цих настроїв в людській душі (“Волна и дума”, 1851):

*Дума за думой, волна за волной –
Два проявленья стихии одной:
В сердце ли тесном, в безбрежном ли море,
Здесь – в заключении, там – на просторе, –
Тот же все вечный прибой и отбой,
Тот же все призрак тревожно-пустой [23, I, 176].*

Врешті-решт природа й справді стає у Тютчева переважно об'єктом філософської медитації, і в ній поет знаходить відлуння тих само процесів, які збурюють або заспокоюють його душу. Цей момент характеризує цілу низку віршів 40-х та 50-х рр.

У 50-ті рр. Тютчев взагалі використовує прийом акцентування композиційного point як "вершинного" моменту ліричного сюжету виключно для конденсації меланхолійної інтонації.

У вірші "Смотри, как на речном просторе ..." (1854) подано алегорію долі людини, приреченої чекати своєї смертної миті:

*Смотри, как на речном просторе,
По склону вновь оживших вод,
Во всеобъемлющее море
За льдиной льдина вслед плывет.*

*На солнце ль радужно блистая,
Иль ночью в поздней темноте,
Но все, неизбежно тая,
Они плывут к одной мете.*

*Все вместе – малые, большие,
Утратив прежний образ свой,
Все – безразличны, как стихия, –
Сольются с бездной роковой!..*

*О, нашей мысли обольщенье,
Ты, человеческое Я,
Не таково ль твое значенье,
Не такова ль судьба твоя? [23, I, 130].*

Ю. Лотман подає цікавий аналіз цього вірша, з якого випливає висновок про "свободу переміщення граматичної особи у мовленнєвому полі "адресант–адресат" у даному тексті" [16, 556], а, втім, можна твердити і про граматичний рівень виразу філософської концепції поета, що створює "єдиний тютчевський світ з лише йому притаманною парадоксальною одночасно граничною особистісністю та настільки ж граничною всезагальністю" [16, 559].

У 60–70-ті рр. у пейзажній ліриці Тютчева підсилюються настрої екзистенціальної тривоги. Він не завжди впевнений, що долею людини керує милосердний Бог, а не "демоны глухонемые", які, можливо, вирішують справи світу у блиску грозових спалахів ("Ночное небо так угрюмо ...", 1865).

Поет вже відмовляється зливати рухи своєї душі з вільними морськими хвилями: адже "*Душа не то поет, что море, и ропщет мыслящий тростник*" ("Певучесть есть в морских волнах ...", 1865). Мабуть, вірніше було б сказати, – усвідомлює неможливість цього повного та беззастережного злиття з природою. Л. Арініна навіть називає згаданий вірш ілюстрацією "неможливості подолання розладу" [3, 55]. Поет, констатує роз'єднання людини з природою, "сприймає його як явище незрозуміле, яке неможливо пояснити. Уся вона наповнена людиноподібністю, і... раптово – розлад "вінця творіння" зі своєю матір'ю. Вірш завершується питаннями без відповідей" [13, 31]. Л. Фрейберг у згаданому вірші бачить втілення християнського світогляду, який приходить на зміну античному: "античне сприйняття гармонії Всесвіту <...> змінюється відчуттям розладу з природою, усвідомленням індивідуалізму, специфічного для християнського світогляду; звідси парафраза євангельської цитати у кінці" [26, 456].

Таким чином, можна стверджувати, що мариністичні образи в поетичному доробку Ф. Тютчева, в яких відображено творчий та філософський пошук поета, проявлені його релігійно-світоглядні засади, є вагомим та потужним складником

концепту природи. Море постає художнім узагальненням життя в цілому, таємничого, стихійного, бурхливо-мінливого, і поет бачить у цій стихії втілення власної вільної душі.

Література

1. Абузова Н. Ю. Типология пейзажа в лирике Ф. И. Тютчева : автореф. дис. ... канд. филол. наук / Н. Ю. Абузова. – Самара, 2000. – 20 с.
2. Альми И. Л. О поэзии Тютчева : символ, аллегория, миф / И. Л. Альми // Русская литература. – 2007. – № 2. – С. 42–63.
3. Аринина Л. М. Космические мотивы в поэзии Ф. И. Тютчева / Л. М. Аринина // Проблемы реализма. – Вологда, 1975. – Вып. 1. – С. 48–61.
4. Белый Андрей. Из книги “Поэзия слова” : Пушкин, Тютчев и Баратынский в зрительном восприятии природы / Андрей Белый // Семиотика : антология. – М. : Академический проект, 2001. – С. 480–485.
5. Берковский Н. Я. Ф. И. Тютчев / Н. Я. Берковский // Берковский Н. Я. О русской литературе. – Л. : Худож. лит. Ленингр. отд., 1985. – С. 155–199.
6. Биншток Л. М. Структура системы и специфика поэтического многоголосья в лирике Ф. И. Тютчева / Л. М. Биншток // Проблема автора в русской литературе XIX–XX веков. – Ижевск, 1978. – С. 125–133.
7. Благой Д. Гениальный русский лирик (Ф. И. Тютчев) / Дмитрий Благой // Благой Д. Литература и действительность : вопросы теории и истории литературы. – М. : Гос. изд-во худ. лит-ры, 1959. – С. 423–456.
8. Вахрос И. С. Поэзия Тютчева : природа в лирике Тютчева / И. С. Вахрос. – Хельсинки : Б.и., 1966. – 74 с.
9. Владимирова Л. Б. В минуты роковые : статьи, стихи, эссе, мелодии / Л. Б. Владимирова. – О. : Астропринт, 2003. – 92 с.
10. Гиршман М. М. Анализ поэтических произведений А. С. Пушкина, М. Ю. Лермонтова, Ф. И. Тютчева : уч. пос. [для пед. ин-тов] / М. М. Гиршман. – М. : Высш. шк., 1981. – 111 с.
11. Иванюк Б. П. “О чем ты воешь, ветр ночной?..” Ф. И. Тютчева : версия прочтения / Б. П. Иванюк // Литературоведческий сборник : [сб. науч. тр.]. – Донецк : ДонГУ, 2003. – Вып. 15–16 : творчество Ф. И. Тютчева : филологические и культурологические проблемы изучения. – С. 85–91.
12. Иванюк Б. П. Стихотворения-символы Ф. И. Тютчева : опыт структурно-семантического анализа / Б. П. Иванюк // Питання літературознавства : [наук. зб.]. – Чернівці, 1997. – Вип. 4 (61). – С. 115–126.
13. Касаткина В. Н. Поэзия Ф. И. Тютчева : пос. [для учителя] / В. Н. Касаткина. – М. : Просвещение, 1978. – 176 с.
14. Коневской И. И. Мистическое чувство в русской лирике / И. И. Коневской // Ф. И. Тютчев : pro et contra : личность и творчество Тютчева в оценке русских мыслителей и исследователей:антология / [сост. К. Г. Исупов ; Северо-Западное отделение РАО ; Русский христианский гуманитарный ин-т]. – СПб. : Изд-во РХГИ, 2005. – С. 212–229. – (Русский путь).
15. Літературознавчий словник-довідник. – Київ : Видавничий центр Академія, 1997. – С. 444.
16. Лотман Ю. М. Заметки по поэтике Тютчева / Ю. М. Лотман // Лотман Ю. М. О поэтах и поэзии. – СПб : Искусство-СПб, 1996. – С. 553–564.
17. Магина Р. Г. Русский философско-психологический романтизм (лирика В. А. Жуковского, Ф. И. Тютчева, А. А. Фета) : уч. пос. [по спецкурсу] / Р. Г. Магина. – Челябинск : типография изд-ва “Челябинский рабочий”, 1982. – 96 с.
18. Озеров Л. Поэзия Тютчева / Лев Озеров. – М. : Худож. лит., 1975. – 112 с. – (Массовая историко-литературная библиотека).

19. Пигарев К. В. Ф. И. Тютчев и его время / К. В. Пигарев. – М. : Современник, 1978. – 333 с. – (Библиотека “Любителям российской словесности”).
20. Подгаецкая И. Ю. “Свое” и “чужое” в поэтическом стиле : Жуковский–Лермонтов–Тютчев / И. Ю. Подгаецкая // Смена литературных стилей : на материале русской литературы XIX–XX веков : сб. науч. ст. – М. : Наука, 1974. – С. 201–250.
21. Скатов Н. Н. Еще раз о “двух тайнах русской поэзии” : Некрасов и Тютчев / Н. Н. Скатов // Скатов Н. Н. Некрасов : современники и продолжатели : очерки. – М. : Сов. Россия, 1986. – С. 100–150.
22. Современники о Ф. И. Тютчеве : воспоминания, отзывы и письма. – Тула : Приокское книжное изд-во, 1984. – 160 с.
23. Толстогузов П. Н. Музыка : “в узах заключенный дух” / П. Н. Толстогузов // Толстогузов П. Н. Лирика Ф. И. Тютчева : поэтика жанра. – М. : Прометей, 2003. – С. 264–270.
24. Тютчев Ф. И. Лирика : в 2 т. / Ф. И. Тютчев. – М. : Наука, 1966. – Т. 1 : стихотворения (1824–1873). – 448 с. ; Т. 2. – 512 с.
25. Тынянов Ю. Н. Вопрос о Тютчеве / Ю. Н. Тынянов // Тынянов Ю. Н. Литературный факт. – М. : Высш. шк., 1993. – С. 200–214.
26. Фрейберг Л. А. Тютчев и античность / Л. А. Фрейберг // Античность и современность : сб. науч. ст. – М. : Наука, 1972. – С. 444–456.
27. Ширшова И. А. Поэтическая софиология Ф. И. Тютчева : дис. ... канд. филол. наук / И. А. Ширшова. – Иваново, 2004. – 230 с.

Анотація

Стаття присвячена аналізу мариністичних образів у ліриці Ф. Тютчева на прикладі віршів різного періоду написання. Морський пейзаж поета, котрий потужно репрезентує російську літературу XIX століття, насичений енергією філософського пошуку і є вагомим складовим ідейно-естетичним концептом і потужною та активною формантою образної системи. Визначено особливості ліричної інтерпретації мариністичних образів поезії. Розглянуто специфіку авторського бачення морської стихії, як важливої складової концепту природи у творчості.

Ключові слова: море, хвиля, безодня, пейзаж, морська далечина, небо, природа, стихія.

Аннотация

Статья посвящена анализу маринистических образов в лирике Ф. Тютчева на примере стихотворений разного периода написания. Морской пейзаж поэта, который мощно представляет русскую литературу XIX века, насыщен энергией философского поиска и является весомой составляющей идейно-эстетического концепта и мощной, активной формантой образной системы. Определены особенности лирической интерпретации маринистических образов поэзии. Рассмотрена специфика авторского видения морской стихии, как важной составляющей концепта природы в творчестве.

Ключевые слова: море, волна, бездна, пейзаж, морская даль, небо, природа, стихия.

Summary

The article is devoted to the analysis of marine images in the lyric poetry of F. Tutehev on the example of poems of different period of writing. The sea-view of poet, who significantly presents Russian literature of 19 century, is saturated with energy of philosophical search and is an important part of ideological and aesthetically concept and the powerful and active formant of the creation system. The features of lyric interpretation of marine images of poetry are focused on. The specific of author vision of marine element is considered, as an important constituent of nature concept in literature activity.

Keywords: sea, wave, abyss, sea scenery, marine distance, sky, element.